

2. Стислий курс УНА–УНСО. *UNA-UNSO*. URL: <http://una-unso.com/styslyi-kurs-una-unso>
3. Збройний конфлікт в Придністровському регіоні Республіки Молдова, спроби його врегулювання та наслідки, уроки для України. *CENSS*. URL: <https://surl.lt/niquek>
4. 30 років тому: Придністров'я – війна в садах. *Radio Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prydnistrovya-viyna-v-sadakh/31832863.html>
5. Пальчик В. УНСО: перший посвист куль (війна у Придністров'ї, 1992 рік). Київ, 2014. 48 с.
6. Кравченко М. С. Діяльність українських націоналістичних політичних рухів кінця 1980-х – початку 2000-х рр. у мемуарних джерелах. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 320 с.
7. Кравченко М. Придністровська кампанія УНСО. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених*. Київ, 2019. Том 27. С. 560–572.
8. Сторінки історії УНСО. «Краще згинуть вовком, ніж жити псом». *УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/storinky-istoriyi-unso-krashche-zgynuty-vovkom-nizh-zhyty-psom>

УДК 821.161.2.09(477.83) : 070.43 : 930

АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Б. П. Шептицька

Анотація. Дослідження фокусується на вивченні джерелознавчого потенціалу художньо-автобіографічного твору Осипа Турянського «Поза межами болю» щодо участі українців у Першій світовій війні. Показано інформаційні можливості повісті як свідчення про умови полону, взаємини солдат-полонених, моральні реакції на надзвичайні обставини, вплив середовища. Зазначено важливість подальших досліджень художньо-автобіографічної прози як українського погляду на події Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, українські автори, Осип Турянський.

Перша світова війна, що стала однією із найбільш впливових та руйнівних подій ХХ століття, відбилася у величезному комплексі джерел, зокрема, художній літературі, авторами якої були її очевидці та сучасники. Українська проза, присвячена «Великій війні», вирізняється глибоким психологізмом і гуманістичним змістом – у ній війна постає не лише як історична подія, а передусім як особистісна трагедія. Написані учасниками та очевидцями художні твори надають війні людського виміру, відтворюючи процес руйнування людських долів і формування так званого «втраченого покоління». Хоча ця література вже неодноразово ставала предметом уваги дослідників, із позицій історичної науки ці книги і досі залишаються недостатньо вивченими. У джерелознавчому контексті потребує глибшого осмислення рефлексія українських авторів, які пережили воєнні події. Актуальності цій темі додає і сучасний стан українського суспільства: російсько-українська війна породила нову хвилю автобіографічної прози, яка дає можливість розглядати міжчасові паралелі і здійснювати порівняльний аналіз досвіду війн ХХ та ХХІ ст.

Метою дослідження є аналіз автобіографічної повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю» як джерела з історії Першої світової війни.

Дослідження української художньої літератури, присвяченої Першій світовій війні, демонструють значне коло наукових підходів – від літературознавчого аналізу до культурологічного та історико-психологічного осмислення. Увагу науковців привертають постаті Осипа Турянського, Осипа Маковея, Марка Черемшини та інших авторів, які репрезентують український досвід війни як трагічний і водночас гуманістичний феномен. Вивченням життєвого шляху та творчості Осипа Турянського займались науковці: Р. Плен, М. Селегій, С. Пінчук, З. Гузар, Р. Федорів, В. Шевчук, М. Нестлеєв. З огляду на їхній аналіз повісті-поєми «Поза межами болю» виступає одним із ключових творів української модерної літератури, який демонструє як особистий, так і національний вимір страждання у часи війни.

У мистецтві ХХ ст., позначеному великими військовими конфліктами, сформувалася особлива форма епічного роману – антивоєнний роман. Перша світова війна стала причиною появи цього жанру, а також позначилася як на європейській, так і українській літературі міжвоєнного періоду. У якості прикладу можна навести антивоєнні та автобіографічні твори майстрів

слова та активних учасників подій – Ернеста Гемінгвея («Прощавай, зброе!»), Річарда Олдінгтона («Смерть героя»), Еріха Марії Ремарк («На західному фронті без змін»). Український погляд відображений у творах таких авторів, як Осип Турянський, Осип Маковей, Ольга Кобилянська, Марко Черемшина, Роман Купчинський тощо.

Не маючи власної державності, а також можливостей захистити свої інтереси, українці зазнали у війні особливо відчутних втрат. Вони знаходилися по обидва боки ворогуючих таборів, змушені були вбивати один одного, воюючи за імперії, які ігнорували їх національні інтереси. Наддніпрянська або Російська Україна, у якій наприкінці XIX ст. проживали 23,5 млн українців, залучила до російської армії 4,5 млн солдатів, що становило 35 % від загальної кількості її війська. Із Західної або Австрійської України з 6,5 млн українців було мобілізовано 300 тис. [1, с. 102].

Ці історичні передумови стають важливим фоном для розуміння мотивів О. Турянського: у його творчості постійно звучить тема втрати, боротьби та збереження людського в обставинах, коли війна руйнує всі межі – моральні, культурні, національні. Осип Турянський писав: «Для творчої праці замало самого таланту. Поет мусить прийти найглибше пекло людського буття і найвищі небесні вершини небесного щастя. Тоді його слово буде хвилювати захоплювати підіймати людську душу» [2, с. 99].

Слова Турянського постають у вигляді закадрового голосу самого автора у тексті його найвідомішого твору, що має промовисту і поетичну назву «Поза межами болю». Повість прозаїк почав писати в 1917 р. на італійському острові Ельба, де перебував у таборі як інтернований офіцер австрійської армії. В основі сюжету повісті-поєми є реальний факт із життя автора: в 1915 р. він, воїн австрійської армії, потрапив у полон до сербів, які, відступаючи під натиском німецько-австрійського війська, погнали через Албанські гори 60 тис. полонених. Ішов «дорогою смерті» й Осип Турянський, який дивом вижив, але його шість товаришів назавжди залишилися спочивати у «ледовій пустелі» разом із 45 тисячами інших полонених та сербським конвоєм [3, с. 50–51].

Художній світ Осипа Турянського просякнутий атмосферою трагічності, безвиході, самотності. Він зображує людей, які залишилися поза цивілізованим світом, а також втратили риси гуманізму. Твір «Поза межами болю» експресивний, переповнений емоціями та болем від того, що автор сам пережив це горе. Проте навіть за таких жахливих умов герої твору продовжують боротися за своє життя заради того, що в них залишилося – спогадів про рідних та рідний край [4, с. 204].

Персонажі – представники різних народів, яких з'єднав спільний жорстокий досвід. Серед полонених – українці Добровський та Оглядівський (прототип О. Турянського), угорець Сабо, австрієць Штранцігер, поляк Пшилуський та серби Ніколіч і Бояні. Ще перед війною їх розділяли мови, культури та погляди, проте війна змусила їх об'єднати власні долі. Сім осіб, що опинилися в полоні, змушені були пройти через суворі випробування в Албанських горах. Мороз, голод, слабкість – все це стало щоденним супутником у їхній боротьбі за виживання. Кожен полонений ніс із собою власну історію: виховання, переконання, культурний спадок; кожен – зі своїми травмами, страхами, болем. Попри це, вони не відмовилися від людської гідності й намагалися вистояти перед обличчям неминучої смерті [5, с. 53].

Автор неодноразово у повісті-поємі порушує питання причин розв'язання війни та намагається зрозуміти, хто є винним, що сталася така трагедія. Турянський спрямовує гостру критику не просто на війну як явище, а на тих, хто був представниками влади – на уряди, можновладців, царів, їхні економічні інтереси, що штовхнули мільйони людей у пекло: «Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство у прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчували й пізнали бездонну глибину людського страждання!» [2, с. 52]. «Наше тіло пожерли найбільші пани світу: царі і грошовладці, а нам залишили тільки шкур'яний мішок із душею і кістками всередині...» [2, с. 104]. «Ви – аристократичні конячі черепи, ви – дипломатичні й воєнні лицарі-розбишаки, ви – золотом обвантажені дики, ви – струпішілі тайні радники! Я кличу вас на суд! Вищим суддею буде найбільшій, найголодніший, найнужденніший пес. Чи звісно вам, як цей пес зветься?... Сабо!» [2, с. 88–89].

Війна у свідомості письменника не просто людоджерська, вона – протиприродна. Один із героїв повісті ще на початку проклинає світ, де слабкий має загинути, щоби сильніші жили, коли помирає один із товаришів Бояні, з якого здерли одержу задля розпалення багаття. Цей світ несправедливий і байдужий до людського горя, яке скоїли собі самі люди. Герої повісті – прості люди, але вони зіштовхуються із незрозумілими для звичайних смертних обставинами. Їм відома не лише війна з її вибухами та втратами, а і реальні жахи втрати на полі бою товаришів, м'ясні штурми, голод, холод, справжня дружба та жага до прекрасного врешті-решт. Цей досвід страшний, жахливий, екзистенційний, але неоціненний. І його подає нам О. Турянський у своїй повісті, написаній із обов'язку перед загиблими у таборі для військовополонених товаришами [6, с. 45].

Основна філософсько-моральна проблема твору зводиться до визначення місця людини у складному світі, а також позиції громадянина щодо різних сил: природи, несправедливих соціальних законів, явищ фізичного існування тощо. Автор не лише затаврував злочинно-отруйний світ, але й знайшов в ньому ті світопромені, з яких завжди жевріє віра, надія, потреба боротьби зі злом в ім'я добра. Тут є заглиблений авторський песимізм, зневір'я, але живе і той обнадійливий оптимізм, що його ввібрав письменник у смислову фразу з іншого твору «Хай царює світло» [7, с. 185].

В українській літературі О. Турянський одним із перших на той час почав розробляти воєнну тематику, описав психологічний стан воїна, що, переживши травматичні мілітарні події, не може адаптуватися до мирного часу. Автобіографізм твору дає можливість доповнити сюжет фактами з життя автора. Солдат, який переосмислює цінність і значення свого життя під час війни, кардинально змінюється – він утрачає здатність жити в буденному світі. Такий колективний трагічний досвід згодом було означено поняттям – «втрачене покоління» (за фразою з роману Е. Гемінґвея «І сонце сходить» (Фіеста), 1926 р.), а висвітлення подібних літературних типів стало надзвичайно актуальним у добу модернізму [3, с. 51].

Отже, повість-поема Осипа Турянського «По́за межами болю», незважаючи на досить незначний обсяг, є глибоким джерелом для дослідження багатьох аспектів Першої світової війни, зокрема становища військовополонених, суспільних уявлень про війну як злочин чи трагедію, формування наративів про війну в українській літературі, сприйняття війни на особистісному рівні тощо. З огляду на це, до наукових розвідок літературознавців, що активно вивчають цей твір як літературний феномен, має бути долучений глибинний аналіз вчених-істориків, з метою проведення подальших досліджень українського погляду на події Першої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусишин Б. Питання першої світової війни (1914–1918 рр.) на сторінках української та світової історичної художньої літератури *Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей* / гол. ред. акад. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 100–133.
2. Турянський О. По́за межами болю. Київ: Стилєт і стилос, 2024. 160 с.
3. Нестелєєв М. По́за межами й у межах: Осип Турянський і його найвідоміший твір. *Дивослово*. 2012. № 11. С. 50–56.
4. Шевчук К. В. Риси «втраченого покоління» у творах О. Турянського та Р. Олдінгтона. *Франкофонія в умовах глобалізації і полікультурності світу*: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 19 берез. 2020. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 202–205.
5. Лебедівна Л. І. Українське обличчя війни (повість-поема О. Турянського «По́за межами болю. Картина з безодні»). *Слово і Час*. 2004. № 12. С. 50–56.
6. Ляшко С. Екзистенційна рефлексія війни в повісті-поемі Осипа Турянського «По́за межами болю». *Молодіжна наукова ліга*: матеріали конференції, м. Чернівці, 12 лип. 2024. Київ: Стилєт і стилос, 2024. С. 44–46.
7. Преснухін Б. Антимілітарне спрямування повісті-поєми Осипа Турянського «По́за межами болю». *Філологічні студії: збірник наукових праць* / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. С. 182–186.